

TANULMÁNY A „VESZÉLYEZTETETT TÁRSADALMI CSOPORTOK REINTEGRÁLÁSÁT SZOLGÁLÓ KÖZMŰVELŐDÉSI MODELLKÍSÉRLET” MEGALAPOZÁSÁHOZ

I. A SZEGÉNYSEG MINT TÁRSADALMI CSOPORT, A HAZAI „UNDERCLASS” SZOCIOKULTURÁLIS JELLEMZŐI

Kísérletünket egy jellegzetes szociokulturális közegre szeretnénk kiterjeszteni, az immobil és lecsúszott rétegekre, akik bárhonnan jöttek, és bármilyen eltérő készültségekkel, nem tartanak semerre, megrekedtek.

Ennek a társadalmi csoportnak, a hazai „underclass”-nak a magva azokból áll, akiknek rendszerint a társadalmi struktúrában elfoglalt helyük történelmileg változatlan. Generációk során át kívül rekedtek minden mobilitási hullámon, a nagy társadalmi átalakulások úgy vonultak el felettük, hogy csaknem teljesen érintetlenül hagyták őket. Hagyományosan a társadalom alján vannak, ami egyszersmind társadalom alatti léter is jelent. Tipikusan falusi földtelen mezőgazdasági munkások, cselédek, vidéki vándormunkások, az ipar és a mezőgazdaság között ingázó szezonális munkások leszármazottai. Ők alkotják ennek a társadalmi csoportnak a bázisát, alapkarakterének kialakulásában a szerepük meghatározó. Elsősorban a társadalmi elszigeteltségből adódó zárványszerűsége és a pre-tradicionális elemeket hordozó, *a primitív kultúrák vonásaival yokon archaizmusokra* gondolok. Akik lecsúsztak, ezekhez a készen talált mintákhoz igazodtak. Ezért van az, hogy az életrendszer a polgárosodottság különböző elemeit magába foglaló társadalmi készségek eltérő fokozatait igen alacsony szinten homogenizálta. Ez a származási réteg a társadalmi csoporton belüli meghatározó erejét csak részben nyeri szám szerinti arányaiból. A hazai társadalomfejlődés sajátosságaiból is adódik, hogy kulturális mintakészletük máig alkalmas eszköznek bizonyult az élet fenntartásához, anakronizmusai ellenére is. De arra is felhívja a figyelmet, hogy más társadalmi rétegekből is nagy számban vannak olyanok, akik nem mentek át a polgári fejlődés visszafordíthatatlan változást eredményező folyamatain, a kultúrájuk élő részét képezik azok az elemek, amelyek a tradicionalitás irányába való visszafordulást megkönnyítik. Az első két mozzanattól kiindulva a meglepően egységes kultúra létre, az utóbbiból a heterogén szociológiai összetételre kereshetünk magyarázatot.

Az erőteljes egységesítő tendencia ellenére föllelhetők a jellemző életforma típusos variációi is, amelyek a társadalmi integráltság mértékét jelölő mutatók mentén differenciálódnak, s melyek főként a magatartásformák és az aspirációk eltéréseiben, pontosabban a köztük lévő különbségek nagyságában ragadhatók meg. Látens életformák ezek, de egyúttal alternatív sorslehetőségek is, melyek számunkra különösen fontosak, mert a változások potenciálját adhatják.

A típus-variánsok kérdése átvezet a másik jellemzőhöz, a társadalmi és kulturális integrálatlansághoz. Az élet lokálisan szerveződik, és a privát szférára korlátozódik, de még ennél is fontosabb, hogy önmagukat is csak a saját szűk, személyesen ismerős világukhoz viszonyítják. Mégpedig anélkül, hogy a sorsközösség személyes élményéhez a társadalmi helyzet azonoságának bármiféle absztrakt tudata kapcsolódna. Ez az a mozzanat, ami e társadalmi csoport kultúrájának megkülönböztető jegyét adja, s nem maga az anyagi helyzet. Vannak a társada-

lomnak, akár tömegesen is sokkal szegényebb tagjai, mégsem a szegények életvitelét folytatják, mert van társadalmi hovatartozás tudatuk, „munkás tudatuk”, vagy „paraszt tudatuk”, ami a vonatkoztatási keretet kiemeli a provincialitásból és a személyességből, s ezáltal hatóképesse válnak a távolabbi, húzóerőt jelentő társadalmi minták. Ezt az teszi lehetővé, hogy a viszonyulásuk nem konkrét tárgyi viszonyulás csupán, hanem absztrakt, érték-viszonyulás is.

A fentiekből következik a nagymértékű és egyre fokozódó társadalmi elszigeteltség, ami e csoportok megítélését kedvezőtlené teszi, s a velük szemben megnyilvánuló előítéletek egyre inkább stigmatizáló jellegűek.

A szociális biztonság garanciáinak hiánya nem teszi lehetővé az élet alapjainak kiépítését, sem anyagi téren, sem a társas formákban. A biztos és kiegyensúlyozott források nélkülözése a megélhetést költségesse teszi, és olyan instabilitást eredményez, ami joggal nevezhető „krízis-életnek”.

A legszembetűnőbb sajátossága a kultúrának is a mozduatlanság, az hogy nincs belekalkulálva a fejlődés, de még a változás is csak szűk határok között. Ez összefüggésben áll számtalan meghökkentő anakronizmusával, s ezen keresztül konzerváló hatásában is megnyilvánuló különleges erejével, amit más kortárs kultúrák nélkülöznek. A gondolkodásforma és az életmód is statikus, s ennek megfelelően a rendszer kifelé zárt, lehatárolt, bővílni nehezen képes.

Az idő elsődlegesen nem lineárisan jelenik meg, nem is ciklusosan, mint a paraszti kultúrában, hanem egy ennél is ősbibb formára megy vissza, a szinkronicitásra. Az élet epizódokból áll, olyan eseményekből, amelyeknek önmagukban nincs kitüntetett jelentőségük, mivel nincs kitüntetett idő sem, amihez a megjelenésük kötődne. Gyökeresen szemben áll ezen a ponton nemcsak a paraszti kultúrával, hanem minden tradicionális alapú kortárs kultúrával is. Bármikor és bárhányszor előfordulhatnak – a sorrendjükhöz sem kapcsolódnak normatív szabályok –, így jelentőségükkel együtt elvesztik orientáló szerepüket is. Egymásra következésük sorrendje érdektelenné válik. A helyzetek analógiájának szuggesztivitása olyan erős, hogy háttérbe szorítja vagy egyenesen eltörli az események történetiségét, s egymásba csúsztatja az időt. Majdnem lehetetlen támpontokat, főleg időben szituált támpontokat nyerni az értelmezéshez. Nemcsak arról van szó, hogy nem tartják számon, hogy mikor kezdtek el dolgozni, mikor házasodtak, mikor születtek a gyerekeik, mikor haltak meg a hozzátartozóik stb., hanem arról, hogy az eddig átélt munkahelyek, születések, házasságok, halálok, válások stb. bármilyen mélyen érintették is őket az adott pillanatban, mostanára megfosztódtak egyediségüktől, és az emlékezetben alig kibogozhatóan összekuszálódtak az összes többi hasonló élménnyel. Frappánsan bizonyítva, hogy nemcsak az idő nem fontos, hanem egyetlen konkrét esemény sem, ami nem része a jelennek.

Ez kiterjed mindazokra a tárgyakra, személyekre, az életrendszer minden elemére, ami időben kívül esik a közvetlen érzéki tapasztalat keretein.

A szinkronikus gondolkodás a teret hangsúlyozza az idővel szemben, de erre utal az is, hogy az időt legjobban a helyszínen

felidőzésének segítségével lehet meghatározni. Számtalan jel mutat arra, hogy az életet alapvetően a tér és nem az idő strukturálja. A paraszti kultúrára épp a fordítottja áll. Ez is a primitív kultúrák sajátja, amit jól szemléltet például a térnek az időnél sokkal differenciáltabb és bősegebb szókészlete. A térképzeteket a „lezárt tér”, a „totális tér” és a „differenciálatlan tér” uralja. Jellemző a „lent és fent” dominanciája, ami találó analógiában van nemcsak a kultúra alá- és fölérendeltségi viszonyokra érzékeny hierarchikus gondolkodásával és erősen pozicionális jellegével, hanem egy sajátos dualisztikus világképpel is. Ez utóbbi a keresztény felfogás menny – pokol koncepciójára épülő általánosan elterjedt „fekete – fehér”, „jó – rossz” világképének redukált változata, amiben nem minőségek, azaz értékek, hanem milyenségek, azaz direkt érték-aspekttussal nem bíró tulajdonságok és azok ellentétpárja szerepel.

A tér kitüntetett szerepének számtalan vonzata van az életstratégiáktól a társas formákban megmutatkozó prioritásokon keresztül egészen olyan elemi szintekig, hogy milyen készségek tudnak jobban kifejlődni, esetleg más készségek rovására. A fejlesztési stratégiákkal kapcsolatban nem árt hangsúlyozni azt a mobilitás vizsgálatokból ismert tényt, hogy e rétegeknél a társadalmi mobilitás hiánya – ami a fejlődés mozzanata miatt egyben idő dimenzió is – fokozott földrajzi mobilitással jár együtt, mintegy helyettesíti azt. De ide kapcsolódik az is, hogy a nemi szerep-struktúra – ami sajátos mellé- és fölérendeltségi viszonyt leképező tér-struktúra –, fontosságban minden mást megelőz, még az életkor szerinti szerep megoszlást is, noha a kortárs csoportok jelentősége a szubkultúrában közismerten nagy. A társas viszonylatok alapegysége a párkapcsolat. Minden más kapcsolatforma ennek van alárendelve, az anya – gyermek kapcsolat is, jóllehet ez utóbbit a társadalom alatti rétegekben az alapkapcsolatnak szokták nevezni. Ez csak látszólag ellent az élettársi kapcsolatok sokat emlegetett labilitásának, változékonyosságának, átmeneti jellegének, valójában a két dolog pozitív korrelációban van egymással. Nemcsak arról van szó, hogyha felbomlik az együttélés, könnyen veszélybe kerülhetnek a gyerekek. A kapcsolat felbomlásával a gyerekek törvényszerűen hátrányt szenvednek, s rendszerint áldozatul is esnek, akkor is, ha a családban maradnak. Többé nem ugyanaz sem a státusuk, sem a hozzájuk való viszony, mint korábban. Ennek oka a társadalmi formák kezdetlegessége, differenciálatlansága, a személyek közötti viszonyok erősen tipizált jellege és a tagolatlan, szituáció-függő valóság szemlélet, amire később térek rá. A gyerekek sorsával való manipulálás a pár megtartását célzó taktikák magától értetődő eleme.

Ahogy az idő, úgy a tér is rendelkezik azzal a sajátossággal, hogy képes a jelentőségétől megfosztani, vagy egyenesen érvényteleníteni bármit, ami kívül esik az érzéki tapasztalatok körén. Mivel a térre az embernek közvetlenebb befolyása van, mint az időre (az „itt” valóságosan is megválasztható, a „most” legfeljebb csak imagináriusan), mód van rá, hogy aktívan is éljenek a lehetőséggel, ne csak passzívan, mint az idő esetében. A kultúra használja is a térből való kirekesztést, mint sajátos probléma elhárító módszert, olyan esetekben, mikor az életrendszer valamelyik eleme megoldhatatlan nehézségeket vet föl.

Az a tény, hogy ami térben és időben kívül esik a közvetlenül érzékelhető világon, annak nincs érvényessége, a szituáció szinte egyeduralkodó hatalmát jelenti. Ez sajátos valóság látást von maga után, ami a valóság-értelmezésnek roppant nagy szerepet juttat. Csak annak van realitása, és csak annak van cselekvésre mozgósító ereje, amit beleértene a saját helyzetükbe,

amit a szituáció részének tekintenek. Ha valamivel nem tudnak megbirkózni, egyszerűen „törlik” a szituációból, s többé nem számolnak vele. Úgy veszik, mint ami már nincs, aminek szinonimája, hogy már megoldódott, nincs vele tennivaló, más tér- és idősfíkba került, múlttá és távolivá lett. A valóság értelmezésében véghezvitt változást a valóságban lezajlott változásoként értékelik.

A szinkronikus időérzékeléssel is összefügg ez a furcsa, mítikus világítás, amelynek következtében a szemléletükben az érzéki tapasztalatokra hangsúlyozottan építő, praktikus irányultság ellenére is féllábon áll a valóság. A világ alapvetően két szférára oszlik, egy valóságosra, ami a szituáció része, és egy másikra, ami a tapasztalatok számára közvetlenül nem áll rendelkezésre. Ez a képzeleti szféra, s kompenzációs funkciója van. Mégpedig kétféleképpen: egyrészt pozitív fantáziálás révén kárpótol a valóságban meg nem történt, vagy rosszul megtörtént dolgokért, segít helyrebillenteni az önbecsülést és az élet egyensúlyát. Másrészt negatív fantáziálás révén, oly módon, hogy kompenzálja az elnyomott lelkiismeretfurdalást, és a felszínre ritkán engedett alkalmatlanság érzést.

Ezzel szoros összefüggésben áll a korábban már említett két pólusú világkép. A benne megnyilvánuló, értékétől megfosztott színe-fonákja ellentétpárban az önérték-tudat hiányából fakadó defenzív életfelfogás képződik le, aminek negatíviztikus célok felelnek meg. Ez szubjektíve azt jelenti, hogy az élet örökös harc az alkalmatlanság gyanúja ellen. Önmaguk előtt is alig van remény rá, hogy azt bizonyítsák, hogy alkalmasak, csak arra, hogy nem alkalmatlanok: nem a színről, hanem a fonákjáról. A pozitív életfelfogású emberek pozitív célokért küzdenek az életben, s ezzel azt bizonyítják, hogy mennyire alkalmasak. Világképükben a dolgoknak minősége, értéke van, ennyire vagy annyira jó, ennyire vagy annyira szép, stb. Ebben a világképben a dolgoknak nincs minőségük, csak milyenségüknek két redukált végpontja. Ez számunkra azért különösen fontos, mert elég erős indikátora annak, hogy a világhoz való viszony elsődlegesen közvetlen, konkrét, tapasztalati absztrakciók nélküli viszonyulásokon, és nem érték-viszonyulásokon nyugszik. A cselekedeteket jóval kevésbé mozgatják elvont események, mint konkrét, azonnali szükségletek. Ez az alapja annak, hogy a kultúra redukált és nehezen bővíthető érték-készlettel rendelkezik, amelyben a cél-értékek másodlagosak az eszköz-értékekhez képest.

Ennek a kultúrának nagy a kapacitása az adaptációra, azaz a célok változatlan fönntartása mellett, sőt annak érdekében az eszköz-repertoár gyarapítására. De kicsi az új életminták asszimilálására, ami egyszersmind az életrendszer bővítését, új célok beépítését igényelné. Mindebből következik, hogy az értékrendszer kitérítése és finomítása csak az eszköz-értéken keresztül történhet.

Egy defenzív beállítottság mellett állandóan azt kell fűrkészni, mit „dob fel” a helyzet, mi ellen kell védekezni vagy mit lehet kihasználni. Mindennek ez ad értelmet, ebből a szempontból értékelődik. Ebből is adódik, hogy az életvezetés nem konstruktív, előre tervező, hanem reflektív, szituációfüggő. Azonban távolról sem passzív, épp ezért nem is fatalisztikus. Többről van szó, mint pusztán reagálásról. Igaz, hogy nem vágnak a történések elébe, de igényt formálnak rá, hogy beleszóljanak a szituációba, abba, amit éppen hoz. Jellegzetes „ziccerstratégia” ez, aminek segítségével óriási invencióval és az érzéketlen világban biztos tájékozódást nyújtó fejlett intuícióval sokszor a bajnak induló eseményekből is tőkét tudnak kovácsolni, fel tudják használni valamire. Jó példa erre, ahogy a

gyerekek állami gondozásba vételét, amit általában a szülők eleni büntető akciónak szánnak, beépítették a saját életstratégiáikba. Bármint azonnal a kultúrájuk részévé tesznek, idegen elemeket is, ha a gyakorlatban használhatónak bizonyul. Ami beválik, értékkel ruházódik fel, de nem önmagában, hanem célhoz kötötten, eszköz mivoltában. Ez számunkra nagyon fontos mozzanat, mert ezen a tapasztalati szálon keresztül lehet bővíteni az értékek körét.

A reflektív életvezetés a szituáció sajátos tagolását vonja maga után. Hogy mi a fontos és mi nem, azt mindig az adott pillanat dönti el. A helyzet elemei állandóan változó, kötetlen helyértékkel bírnak, előre nem lehet tudni, hogy melyek kapnak majd súlyt, s melyek emelkednek ki a többi közül. A felismeréshez állandóan résen kell lenni, sokirányú figyelem, intuíció, gyorsaság szükséges. Úgy tűnik, ezzel sajátos lényegkiemelő készség kondicionálódik, ami inkább dramatikusan poentírozó, és kevésbé követi a logikai struktúrákat. Egyébként sima beszélgetésnél, aminek nincs „tétje”, alig élnek a lényegkiemeléssel. Szinte mindent részletezően behoznak a történetbe, ami a szituáció része, (itt ismét utalok a szinkronicitásra), a külső szemlélő számára látszólag oda nem illő, inadekvát mozzanatokot is.

Ebben a kultúrában minden a megélhetés kényszerének van alávetve, ami természetes, hisz eredendően a szükség formálta ki, de alkalmasint az anyagiak valamelyes bősége mellett is fennmarad a kultúra szűkössége. Az erőfeszítések arra irányulnak, hogy újra és újra reprodukálják az életformát, lényegében változatlanul. Ezt az interperszonális viszonyok erősen tipizált, s legcsekélyebb mértékben sem személyes vagy individualizált volta teszi lehetővé, és az, hogy a kultúrának hatékony megoldásokat kellett kimunkálnia egy, a krízis-élet ellenére még élhető, viszonylagos egyensúly fenntartására. Ilyen életfeltételek mellett ez csak a formák állandóságának megőrzése lehet a tartalom rovására: az életrendszer fennmaradásának biztosításához nélkülözhetetlen strukturális elemekhez, az általánosított szerepkonstrukcióhoz való ragaszkodás a szerepet betöltő konkrét személyek rovására.

Erre szolgál a „behelyettesítési technika”, ami a személyek cserélhetőségét jelenti a struktúra fenntartása érdekében. (A mechanizmus jól ismert, válságos helyzetben minden rendszer így működik.) Minél fontosabb egy társas formáció, ld. párok kapcsolat, annál kevésbé lehet róla lemondani, annál nagyobb személyi áldozatok árán is meg kell tudni tartani.

Ez azonban távolról sem jelenti azt, hogy a behelyettesítéseket az idealitások kormányozzák. Ezek nem finomító, javító, tökéletesítő eljárások. Ellenkezőleg, azok helyett jönnek létre. Hangsúlyozottan szükség szülte megoldások, és azért élnek velük, mert valóban nehéz lenne alkalmasabb eszközt találni az elromlott helyzetek gyors, tűzoltásszerű korrigálására.

Az állandó krízis-fenyegetettség a szituáció azonnali rendezését követeli meg. Nincs idő, és főképp lelki energiákban kimerítés a kijavításra, mert ezáltal végzetesen fölborulhatna az egyensúly. Egyetlen megoldás adódik: az alkalmatlanság érzését kivetíteni a másik személyre, s mint alkalmatlant kizárni a szituációból, – törölve ezáltal a valóságból, s minél előbb újjal helyettesíteni. Ezt azért lehet valamelyest zökkenőmentesen megtenni, mert erőteljes a strukturális elemek kognitív képzetéhez való érzelmi viszony, vagyis ahhoz, amit egy szerep számukra jelent. Erre szükség is van, mert különben nem lenne elégséges motiváció az egyensúly fenntartásához. A szerepek betöltőire, az egyedi személyekre az előbbinél jóval kevesebb érzelmet vetül, ami viszont a behelyettesíthetőség feltétele.

Ez a mechanizmus a társas formákat fejletlen, erősen diffé-

renciálatlan állapotban tartja, bővös kört teremtve: elvágja az individualizálódás útját, ami nélkül viszont a formák nem fejlődhetnek. A behelyettesíthetőség nem korlátozódik a párok kapcsolatokra, éppoly általános a szülő – gyerek relációban is. Minden személyhez csak addig tapadnak mozgósító erejű, intenzív érzelmeik, amíg a szerepét be tudja tölteni, amíg az életrendszer része.

II. A „SZEGÉNYSEG KULTÚRÁJA”, MINT ÉRTELMEZÉSI KERET

A szegénységről két kép él bennünk, egy „tisztos” és egy „lumpen” változat, aszerint, hogy milyennek tartjuk a szereplőket, akik fölledzik. Egyszer úgy vélekedünk, hogy azért élnek rosszul, mert a körülményeik nem tesznek lehetővé jobbat, másszor úgy, hogy ők maguk akadályozzák meg, hogy a sorsuk jobb legyen. Ekkor voltaképp egy kultúrára gondolunk, csak meghatározott társadalmi környezethez kötjük, a legalsó társadalmi csoportokéhoz. Ha más körből hasonló életvitellel találkozunk, hajlamosak vagyunk átsiklani fölötte, vagy egyedi esetnek tekinteni. Pedig minden olyan helyzetben, amelyik tartósan fenyegetőnek mutatja a jövőt, rendszerint gyorsan és szinte a semmiből előjön az az eszköztár, amit a szegénység kultúrájának nevezhetünk. Nem vitás, hogy a jövőnk fölötti rendelkezés biztonságának, a realizálásával kapcsolatos kedvező tapasztalatoknak el kell jutniuk egy megfelelő fokra ahhoz, hogy belemerjünk gondolni, hogy egyáltalán viszonyunk lehessen hozzá. De hogy hol van az a küszöb, ami fölött valaki még biztonságban érzi magát, és ami alatt már retteg a jövőtől, annak minden bizonnyal nem egy, hanem több – társadalmilag elsajátított – mértéke van. Ezért a szegénység kultúráját mindenütt megtaláljuk, ahol a lecsúszás és a felemelkedési képtelenség összetevői ott vannak, sokszor legkevésbé a formális szegények között. Bármelyik réteg megteremtheti magából saját belső történései révén, amelyek föl bomlasztanak, elszigetelnek vagy mozdulatlanságra kényszerítenek. Ott lappang nemcsak a társadalmon kívüli szférában, hanem annak minden belső szintjén is, az elitben éppúgy, mint a középosztályban.

A szegénység kultúrája olyan, mint egy szeizmográf. Már akkor mutatja a változást, mikor a társadalmi szálak csak lazulni kezdenek, sőt legtöbbször már annak előtte, mikor a helyzet kívülről még egészen mást mutat. Egyöntetű tudományt hoz létre, ami elmosza a társadalmi állás, a származás, a műveltség különbözőségeit, átrendezi és részben ki is törli az addigi élettapasztalatokat. Olyan magától értetődően áll össze, mintha mindenki maga találná föl, és nem másokkal közös tudás lenne. Ez nincs is távol az igazságtól, hisz csupa olyan megoldást tartalmaz, amit mindenki ismer, és amihez időnként mindannyian folyamodunk, mikor válságos állapotba kerülünk. Épp a krízis az, ami állandósul itt, és a kényes egyensúlyt csak az örökös redukció- és a szökés mechanizmusaival lehet fenntartani.

Ahogy a kilátások eltűnnek, elkezdődik a hadakozás az idővel. Sokféle módon védekeznek ellene, a leghatározottabban úgy, hogy epizódokra tördelik. Az élettörténetből egymástól elszigetelt események sorozata lesz. Állandóan változnak a motívumok – a helyszínek, a szereplők, a cselekmény –, mégis mindig ugyanazt a mintát adják. Nem számít, hogy melyik volt előbb vagy később, nem épülnek egymásra, s nagyon hamar rövidre záródnak: nem vezetnek belőlük lépések tovább.

Rendeteg történetük van. A legszívesebben azokat mesélik, akik apró szituációs győzelmek, inkább csak magáért a virtusért. Úgy találják, mintha célba értek volna velük, s nem vesznek tudomást róla, hogy mostani szemmel nézve nem hoztak

semmit, vagy éppen hogy nagyon is rosszat hoztak rájuk. Pont az az érdekes, hogy a régi történeteket sose nézik mai szemmel. Úgy marad meg bennük, ahogy átértékelték, nem értékelik újra őket. Mindegyik megőrzi az eredeti jelentését, és azt a súlyát, amivel az akkori helyzet ruházta föl. Egy férfi pl. fél évet szentelt arra, hogy becskerésszen egy cirkuszt, ahol untermann szeretett volna lenni. Végigdrukkoltam vele az elbeszélést, hogy vajon révbe jut-e. Aztán kiderült, hogy csak pár hétig volt ott, s magáról a dologról nincs is mit mondania. Tipikusak a pyrrhusi győzelmek, mikor a másikat akarják megbüntetni, és a saját életüket siklatják ki vele. A szituáció annyira köt, a döntések horizontja annyira szűk, hogy egy-egy jelentéktelennek induló esetről könnyen lesz a jövőt kátyúba juttató ballépés.

A részletek önálló életet élnek, a teljes helyét mindig a torzó foglalja el. Nincs súlyozás, az arányok értelmüket veszítik. Az epizodisztikus életszemlélet megtöri a folytonosságot, lehetetlenné teszi, hogy rálássanak az egészre, hogy érzékeljék, miből mi lesz. Az emlékek sem tölthetik be élet-tisztázó szerepüket, s a nemtudások bonyolult hálója jön létre, amire azért van szükség, hogy ne lehessen a sorsot követni, s hogy kibírják azt, amit rájuk mért.

Mivel az élet nem nyerhet fontosságot a távlatokból, az egyes mozzanatoknak külön-külön kell jelentőséget adni. Ezért is hajlamosak a túlzásokra, a fölfokozott érzésekre. Mindig minden a pillanatban dől el, azért úgy kell fölfogni, mintha óriási lenne a tét. Az öngerjesztő fogásokra igen nagy szükség van. Nélkülük még ennyire sem lennének cselekvőképesek, hisz percről percre a semmiből kell lendületet venni. Csak az akciók képesek arra, hogy kimozdítsanak, csak az azonnali élmények tudnak készítenetést adni, az energiákat fölkeltetni és karban tartani. Ez a cselekvések értelme és tulajdonképpeni célja. Állandóan olyan elfoglaltságokat kell keresni, amelyek a lelkiállapotnak, a belső idő minőségének megfelelnek. Egyetlen időegység sem jelent többet, mint egy-egy elviselhetővé tett újabb stációt. A jelentést kell vészelni, segíteni kell, hogy minél gyorsabban és nyomtalanabban eltűnjön. Nem szabad megrögzíteni, maradandóan odakötni.

Sokszor úgy könnyítenek magukon, hogy egyre újabb és újabb, lehetőleg nem praktikus foglalatosságba kezdenek. Nem csinálják, éppen csak belekezdenek. Nem az unalmukat akarják elűzni vele, hanem azt a veszedelmet, ami belülről fenyeget. És ez akár az élettelen csönd, akár a kitörni készülő vihar, mindenképp félelmetes. A félelem itt állandó vendég. Egy tizenhat éves lány mesélte, hogy az élettársa – sokat próbált nagy vagány – éppúgy égő lámpa mellett alszik, mint ő. Rendre előfordult, hogy már az első félórán a bizalmukba avattak, hogy elmondhassák, mi mindentől rettegnek.

A megszakított cselekvésekkel, a nyugtalan csapongással egyik időszigetéről a másikra szöknek, azt remélve, hogy új jelen, új valóság kezdődik, amiben talán „jobbindulatú szellem lakik”. Gondoskodniuk kell róla, hogy úgy érezzék, az élet zajlik körülöttük, lehetőleg minél nagyobb csindradattával. Nem az a fontos, hogy mi történik, a rossz is ezerszer jobb, mint a semmi. Az a fontos, hogy minél fergetegesebb, minél zajosabb legyen kívül, hogy elvonja a figyelmet arról, hogy mi van belül. Ezt szolgálja a zavarosnak tűnő, zaklatott légkör is, amit a szüntelenül egymást keresztező akaratok együttese teremt, hogy mindenki egyszerre és túl hangosan beszél, miközben mindig van valamilyen technikai hangforrás is.

Mindenáron megpróbálnak eseményeket provokálni. Egy asszony mesélte, ha más nem volt, sokszor belecsípett a gyerekekbe, hogy ne legyenek olyan jók, inkább „visítsanak, csak

hogy az a csönd ne legyen”. Minden ok megvan rá egyébként is, hogy az alaptónus feszültségekkel terhes legyen, mégis örökösen heccelik, felkorbácsolják idegállapotban tartják egymást. Nemcsak azért, hogy az indulataikat levezessék, legalább ilyen fontos, hogy fölkeltésük, hogy fölrázzák vele magukat. Hogy stimulációt vigyenek az élettelen helyzetekbe, ha az ingerek nagyon megfogyatkoztak. Tisztában vannak vele, ha nem is tudnának tételesen számot adni róla, hogy a viszály legtöbbször erre megy ki. Együtt idézik föl azokkal az esetekkel, mikor kétségbeesett erőfeszítéseket tettek, hogy a szorongásukon enyhítsenek, hogy a dermedt közömbösségből kijöjjenek. A durva ugratások, a kitolások, a „hecc” mind ide gyökereznek, hogy történjen valami, hátha jobb lesz tőle. Eredetileg nem a szórakozás a céljuk, de aztán ez válik szórakozássá.

Többféle dolgot csinálnak egyszerre. De nem azért, hogy jobban kihasználják az időt, hanem hogy a megsokszorozott élmények segítsenek az erőtartalekokat mozgósítani. Így előbb-utóbb elvész az a képesség, hogy egy kiemelt dologra koncentrálnak, hogy bármiben is elmélyedjenek.

Az, hogy az aktivitás nagymértékben a lelkiállapot függvénye, megnehezíti, hogy valamit azért végezzenek, mert jólesik, vagy hogy eredményt érjenek el vele. Furcsa kettősség van itt: a teljesítmények vonzereje inkább a folyamatokban, a hozzájuk vezető útban, és nem a végkifejletükben van, mégsem alakulnak ki kitüntetett elfoglaltságok. A nem mindig tudatos, amorfi indítékok nem teszik lehetővé, hogy a tevékenységek hajlam szerint differenciálódjanak. Sosincs garancia arra, hogy célt érnek, tényleg megnyugtatja és étellel telíti majd őket, amit csinálnak. Ez elhomályosítja az okszerű kapcsolatot tett és következménye közt, akadályozza, hogy a cselekedetek kimenetelével előre számoljanak, és a cselekvéseknek mágikus színezetet ad. Sokszor az abszurditásig elmennek abban, hogy egymástól tesznek függővé össze nem tartozó dolgokat, mely szerint „csak akkor sikerülhet ez, ha megvalósult az”.

A belső kényszerek olyan erősek és sürgetőek, hogy egészen háttérbe szorítják a napi teendőket. Annyi a restancia, hogy a leghétköznapibb feladat elé is elhárítatlan akadályok sora tornyosul, amibe még belegondolni is nehéz, nemhogy beleválni. Bűvös kör jön létre, az elvarratlan szálak, a fölglyült mulasztások még jobban gúzsba kötik őket, amiből csak további látszat cselekvésekkel tudják kimozdítani magukat.

Megragadnak minden külső alkalmat is, ami ösztönző lehet számukra. Azonnal hajlanak rá, hogy elálljanak az eredeti szándékuktól, félretegyék, amibe belekezdték, azért, hogy bekapcsolódjanak abba, ami körülöttük folyik. Ezt a környezetük feltétlen el is várja, de ezt kívánják az elemi érdekeik is. Ellenkező esetben teljessé tennék az elszigeteltségüket, s ezzel a túlélési esélyeik csökkennének.

Mivel az érvényesülés intézményes útjairól leszorultak, a lehetőségeket mindig az emberek, mint magánszemélyek hordozzák. Ezért minden kapcsolat személyessé, priváttá válik, és rendkívüli fontosságra tesz szert. A kötelességeik is ehhez az eszményhez kötődnek. De sose elvont elveket tesznek eleget, hanem a norma az, hogy minden konkrét helyzetben a másik emberre azonnal reflektálni kell. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy sose szabad kihagyni semmit, amit a helyzet hoz. A cselekvés – akár belső, akár külső ok váltja is ki közvetlenül – mindig reagálás: védekeznek vele, vagy elfogadják azt, ami adódik. Lehetetlenné válik, hogy a készségeiket tökéletesítsék, hogy valódi hozzáértést szerezzenek, hogy a fejlődést bármilyen formában is belekalkulálhassák az életükbe.

Bámulatos, hogy mennyi mindenhez értenek, milyen sok-

oldalúak és leleményesek is abban, hogy egy-egy helyzetnek megfeleljenek. De ezt az adottságot még a legügyesebbek sem tudják felhasználni arra, hogy tovább jussanak, hogy pályát építsenek belőle, hogy új életet kezdjenek vele. Ismétlődő szituációk egymásutánja lesz a sorsszövetik.

Annak arányában, ahogy „leírják” őket, és mások szemében nem számítanak, hisz nem tolhatják senki szekerét sem, eltűnik a társadalmi önmeghatározás, visszamenőleg is. Sajátos amnézia jön létre, ami kiterjed mindenre, ami túlmutat az egyéni vonásokon. Ha véletlenül visszaemlékeznek is például az elődeik foglalkozására, ez nem segíti őket abban, hogy kijelöljék a helyüket a többi ember között.

Az ismerősöket sose vonják semmilyen közös keretbe: nem mondják például azt, hogy úgy éltünk, mint az iparosok vagy a munkások, vagy mint általában a falusiak, de még azt sem, hogy úgy, mint a többi szegény ember. Az összehasonlítás mindig szűk és személyes körben zajlik, aminek nincs semmilyen társadalmi vonzata. A kört nem tágítják, nemcsak az marad lehatárolt, amivel magukat összemérik, hanem a világnak csak ezt a szeletét veszik figyelembe, amellyel érintkeznek. Csak arról tudunk, amit maguk érzékelnek belőle, így az is hamis helyértékeket vesz föl. Itt is mindig a torzó tűnik egésznek. „Nagyon tisztelték a szüleimet, nekünk volt először televíziónk, mindenki hozzánk járt nézni” – mondta egy falun fölötti fiatalember, pásztorok leszármazottja, akinek gyerekkora a hetvenes évek közepére esett. Hosszú időbe telt, míg közös erővel valószínűsítettük, hogy ez csak a szomszédságra lehetett igaz. Nem egy szimpla provincionális nézőpontról, a jólismert „békaperspektíváról” van itt szó, ami nagyobbban mutatja a kisebb rangot is. Hanem arról, hogy a rang mint a társadalmi állás megnyilvánulása, nem létezik számukra. Csak a tekintély, amire fokozottan igényt tartanak, ám azt kizárólag személyes érdemnek tekintik. Nemcsak a személyeket nem kapcsolják össze a pozíciókkal, hanem a tudást sem. Ez majdnem lehetetlenné teszi, hogy magatartásmintákat sajátítsanak el, hogy a tapasztalatokat, mint egy életforma részét tegyék magukévá, amivel új utakat építhetnének ki.

Rendkívül nyitottak, nagyon sok mindent könnyedén megtanulnak azoktól, akikkel kapcsolatba kerülnek, de csak azt, ami az együttlét során könnyen feltárul előttük. A motivációkkal, a törekvésekkel nem azonosulnak, s nem is figyelnek föl rájuk. Így minden megszerzett készség csak arra alkalmas, hogy az eszközöket bővítse, de arra, hogy célt is vonzzon, nem. Hiába tanulnak meg egy szakmát vagy többet, ami egyáltalán nem ritka itt, nem kötnek hozzá tágabb jelentést, nem akarnak „valamivé válni” általa. A foglalkozásokkal járó társadalmi szerepet nem sajátítják el, így nem lesznek belőlük nyomdászok vagy gépkocsi szerelők, csak tudnak nyomdagépen dolgozni vagy gépkocsit szerelni. A tudásuk leszűkül arra, ami ahhoz szükséges, hogy jól vagy rosszul fönntartsák vele magukat. De nem alkalmas arra, hogy terveket alapozzanak rá, hogy jövőt készítsenek elő vele. Csupán a jelenben lehet kamatoztatni. Addig tartanak ki mellette, míg jól mennek a dolgok, ha befulladás, mindent kezdenek előlről. Fölhajtanak egy másik lehetőséget, másik helyet, más szereplőkkel, akikkel kapcsolódhatnak, s amihez pillanatokon belül megszerzik az alkalmas új elemi eszközöket is. Mert az új helyzetek rendszerint nem kívánják meg, hogy továbbvigyék az előző hozzáértésüket, a tudásuk szétforgácsolódik, és felszínes marad, s nem tapasztalhatják meg, mennyire érne, ha egybeépülne az egész. Ez is olyan, mint minden más vagyoniuk, az erejüktől a pénzügükig: nincs rá módjuk, hogy összegyűjtsék, és hatékonyan gazdálkod-

janak vele. Ezért sok kell belőle, mert jön és megy, de egyszerre mindig kevés van, épp csak annyi, hogy szűken kitart. Ez a szál hozza közös nevezőre azokat, akiket nem érdekel semmi, és kötelességet nem ismernek, azokkal, akik vágyának rá, hogy a képességeiket valamilyen irányban kifejlessék, de nincs fogalmuk róla, hogy mit kezdhetnének vele. Nincs kellő tudásuk arról, hogy mit milyen társadalmi színhez lehet kötni, arról meg végképp nincs, hogy hogyan juthatnának a közelébe.

A szakmájukról, ha nincs rá épp szükség, minden szíváfájdalom nélkül lemondanak. Nemcsak azért, mert nem szerették meg, hanem azért is, mert nem sajnálják a belé fektetett időt. De abbahagynak minden, kívülről ígéretesnek látszó foglalatosságot is, mielőtt a gyümölcsét meghozná. Legtöbbször akkor, mikor kezd jól menni, s nyugodtabb vizekre lehetne evezni vele. Mikor a dolgok éppen egyenesbe jönnek, akkor romlanak el igazán. Szinte mindig akkor tör elő súlyos válság, amikor látásra minden a legjobb irányba halad. A rendezett életnek legfeljebb csak a kellékeivel rendelkeznek, de a folyamatos fenntartásához szükséges felkészültséggel nem.

Mivel nincsenek olyan szereplők az életükben, akik példájukkal egy reális és vonzó jövő képét fölmutathatnának, és együttműködnének velük abban, hogy megvalósítsák, húzóerőt jelentő mintáik nincsenek, és arra sincs kilátás, hogy a társadalmi funkciókkal és szerepekkel tagolt térbe bekapcsolódjanak.

A társadalmi tér és az idő szoros összefüggésben van egymással. Minél nagyobb valakinek a terrénuma, annál nagyobb időtávot foghat át. A múlt a hagyományokon keresztül biztonságot ad mint öntudat, és irányítja a jövőt, hogy egyre nagyobb célokért kellő önbizalommal lehessen harcba szállni. Nyilvánvaló, hogy minél nagyobb teret birtokol valaki a saját pozícióján és a kapcsolatain keresztül, annál nyitottabb, lehetőségekkel telibb lesz számára a jövő. Az idő – az elmúlt évtizedekben tömegessé vált polgárosodással nálunk is – a haladás, a fejlődés eszményével kapcsolódott össze, és mérhetetlenül felértékelődött. A jelen csak fordulópont lett a múlt és a jövő, a már megvalósult és az eztán megvalósítandó vágyak között. Ebben a körben épp fordítva van. Nincs jövő, és nincs is rá készítés. A jövővel együtt eltűnik a múlt is. Az élet a jelenre, a jelen az ismétlődő helyzetekre, ezek egymástól elszigetelt, földarabolt szituációkra, kis helyszínekre szűkülnek. Az időt térre redukálják, és így sikerrel küszöbölik ki. Ezzel megfosztják magukat egy alapvető és általánosan használt önszabályozó mechanizmustól, ami tovább gyöngíti azokat a szálakat, amelyeken keresztül integrálódni lehetne.

Ahogy zsugorodnak az idő-perspektívák, úgy nő a maguk mögött hagyott kis terek száma, ami mindig csak változást hoz, de gyökeresen újat nem. Ezért ebből is sok kell, de egyszerre mindig csak egy. A tér, bárhányat „élnek is föl”, mindig személyes, lezárt és tagolatlan marad – csak természetadta szerepmegosztás létezik benne –, és a teljes privát életkört magába foglalja, de egyúttal le is szűkül csak arra. Ezen belül kell minden szükségletet kielégíteni, ami magától értetődően az igények folyamatos korlátozását, a körülmények primitívizálódását vonja maga után. Ez állandóan újratermeli a neki megfelelő szabályozó rendszert, és vele párhuzamosan a szemléleti formákat és a gondolkodási struktúrákat is.

Mivel a fejlődést a pusztta változás helyettesíti, létkérdés, hogy minden ideiglenes maradjon. Nem építhetnek be olyan stratégiákat, ami megköt, letelepít, a mozgásban akadályoz. Ezért képtelenség összegyűjteni, fölhalmozni, még ha lenne is rá módjuk. A leszorított létfeltételek mellett a mozdulatlanság

nemcsak még sivárabb és nyomasztóbb lenne, hanem végképp megfosztaná őket a reménytől, hogy valaha is más lesz az életük, s attól, hogy legalább időnként felfrissüljenek, megújuljanak. Még kevésbé lehetne elkertülni, hogy fölboruljon az egyensúly, aminek úgyis állandóan ki vannak téve. Nem véletlen, hogy a leghevesebb tiltakozást az váltja ki, ha fokozódik az egyhangúság, és ha arra kényszerítik őket, hogy megállapodjanak, elkötelezzék, lekössék magukat. Ettől mindig úgy próbálnak szabadulni, hogy szó szerint hátat fordítanak az egésznek, szedik a sátorfájukat, elmennek.

A menekülésnek két típusos változata van: az egyik, mikor hosszabb-rövidebb időre elcsavarognak, a másik, mikor „veszik a nyúlcipőt” és végleg elmennek. Mindegyikkel „tabula rasát” szeretnének csinálni, és mindkét esetben az idő által okozott bajokat a tér segítségével próbálják meg orvosolni. Más azonban a közvetlen ok: a csavargás jelen-, a nyúlcipő inkább jövőpánik. A csavargáshoz rendszerint akkor folyamodnak, mikor a világ túlságosan leszűkül körülöttük, s a süket csöndön nem szűrődik át semmilyen ösztönző hatás: még a jelen valóságos átélésétől is meg vannak fosztva. Ez egy időtlen, félig-meddig elvarázsolt állapotba, sokszor az öntudatlanság határára sodorja őket. Voltaképpen az életosztón megnyilvánulása, hogy megelőzzék vele a nagyobb bajt. Talán az sem véletlen, hogy inkább a nők, a nagyobb gyerekek és a fiatalok élnek vele. Mindig hirtelen, egyik pillanatról a másikra tör rájuk, az apropó bármi lehet, amitől betelik a pohár. Ők sem tudnak számot adni róla, utóbb nem is értik, hogy mért tették. „Nem bírtam tovább, ki kellett törnöm” – mondják. Ilyenkor otthagynak csapat-papot, akár a kisgyerekeket is őrizetlenül, és céltalanul elindulnak. Legtöbbször nincs is hová menniük, kötnék valamilyen alkalmi ismeretséget, amibe belekapaszkodhatnak, és ahol meghúzzhatják magukat. Sose arról van szó ilyenkor, hogy hűtlenségből, valaki miatt hagynák ott a családot, hanem hogy új valóságot keressenek, mert az életüket nagyon rossznak érzik. S bár úgy gondolják, hogy végleg elmennek, rövid idő után, ahogy kikapcsolódtak, élményekkel telítődtek, újra visszamennek.

Ennek egy változata a fiatalkori tombolás is, ami tulajdonképpen átmeneti rítus, s épp az a célja, hogy minél inkább kiverkózzanak magukból. Ehhez fogható jelentőségű esemény meggyőződésük szerint nincs több az életükben. Azt kívánják tőle, hogy hevétől semmisüljön meg, hamvadjon el a nyomasztó gyerekkor, s tiszta lappal kezdhesék majd el felnőtt életüket. Az önálló felnőtt étlettől olyan sokat várnak, hogy gyakran el sem merik kezdeni. Évtizedekig vagy akár „mindörökké” tarthat, hogy kiemelik magukat az időből, mondván, hogy „nem ér a nevem”, még nem kezdődött el semmi. A cselekedetek nem esnek elbírálás alá, nem érvényesek, olyanok, mintha meg sem történtek volna. „Csak arra emlékszem a tizennyolc éves koromból, hogy negyvennyolc éves lettem” – foglalta össze az életét egy férfi, akivel már csak a börtönben tudtunk interjút készíteni. Míg várják, hogy az élet elkezdődjön, igen gyorsan gúzsbakötik őket a kényszerek, főleg a nemkívánt gyerekekkel. A fiatalok, miközben sokszor csak vandál pusztítást végeznek, azt gondolják, hogy egy új, nem hétköznapi szereppel megtörök a folytonosságot, s a múltjuktól megváltott, más emberek lesznek tőle. A szerepváltáshoz azért kapcsolódhat a valódi változás hite, mert ilyenkor szimbolikusan valóságot is váltanak. Ezt majdnem mindig a tér-változás hitelesíti. Mert a tér a szituáció hordozója, s ez számukra az élő valóság.

A „nyúlcipőt” akkor veszik elő, mikor valami a jövőt veti föl – pl. családalapítás, gyerek, ígéretessé váló munkakör –, s ez

azzal szembesíti őket, hogy az életüket meg kellene változtatni, de nem érzik rá magukat alkalmasnak. Fölmerül egy sürgető követelmény, aminek nem tudnak eleget tenni, hisz a legkisebb sarkalatos változáshoz is az egészet kellene átalakítani, szinte egycsapásra. Még ha lenne is elképzelésük arról, hogy merre-felé menjenek, akkor sem tudhatnák, hogy mit, és pláne nem, hogy hogyan kellene csinálniuk. Ha a jelenből kilépnének, egyszerre minden tudományuk használhatatlanná válna, olyan nagy a cezúra egy szűk horizontú és egy jövőbe tekintő életforma között. Ami eredményre vezet, és erénynek számít itt, az alkalmatlan lenne, és vétekné minősülne ott. Ráadásul föl kellene adni az önbecsülés apró fellegvárát – hogy bármi áron kivágyják magukat mindenből, hogy vidámsággal ellensúlyozzák a bajokat, hogy túl tudják magukat tenni mindenen, hogy nem gondolnak bele a holnapba –, ami már csak azért is lehetetlen, mert a lelkük mélyén nagyon rossz véleménynyel vannak magukról. Sokszor lábujjhegyen állnak egy darabig, s ha már nem bírják tovább, megragadnak vagy egyenesen kiereszszakolnak valamilyen akcidentális eseményt, amivel megindokolhatják, hogy elsöknék. A véletlennek, mert oly sokszor van szükségük rá, sorsfordító hatalmat tulajdonítanak. A jövő mindig váratlanul lepi meg őket, s nemcsak tehetetlenül, hanem meglepődve és értetlenül állnak előtte. Úgy érzik, hogy kelepcebé estek, mintegy véletlenül, rajtuk kívül álló okokból.

Hogy a jövő az elviselhetetlen jelennél is ijesztőbb, mutatja, hogy ilyenkor nemcsak átmenetileg, hanem végleg kilépnék a helyzetből. Új tér jön, ami új színt hozhat, ahol átadhatják magukat egy új szerepnek, amitől úgy érezhetik, hogy ők is új emberek lettek. Hogy ne önmagukat kelljen leértékelni, a szituációt értékelik le, rendszerint nemcsak egyszer, hanem egymás után sorozatosan. Ezzel egyre jobban beszűkítik és elvékonyítják a saját valóságukat, hisz az számukra mindig a szituáció. Csak az számít valóságosnak, ami éppen van, de abból is csak annyi, aminek ők is részesei. Ami kívül esik a saját élményvilágukon, azt úgy tekintik, mint ami nincs. Ez a szemlélet módot ad arra, hogyha valami elromlott, megszabaduljanak tőle. Mivel a finomításra, a tökéletesítésre nincsenek eszközeik, a hibákat kijavítani nem tudják, csak egyet tehetnek, hogy eltávolítják a látókörükből azt, amivel nem tudnak megbirkózni. „Amit én nem látok, nem érdekel engem”. „Óriási különbség valakit látni vagy nem látni” – mondják. Ha teljes a csőd, akkor pedig az egész helyzetet törlik, úgy, hogy maguk vonulnak ki belőle, abban a hitben, hogy ezzel az összes terhet is ledobták magukról. Ezért változnak a szereplők is oly gyakran körülöttük, még azok is, akik a szoros életközösséghez tartoznak. Nem engedhetik meg maguknak, hogy az egyedi személyekhez ragaszkodjanak, hanem csak ahhoz a szerephez, amit betöltöttek, ami viszont számukra nélkülözhetetlen. Nem is biztosak abban, hogy egy történetbe bele kell-e foglalni azt is, aki már meghalt, még akkor sem, ha az összefüggések nélküle nem érthetők. És meghal a számukra mindenki azáltal, hogy a terükön, a saját életükön kívül kerül. Számukra az a család, akik eléggé egy helyen vannak ahhoz, hogy közös szituációk sora kösse össze őket, és igyekeznek is mindegyiket közössé tenni. Ezért törekednek arra, hogy akik összetartoznak, fizikailag is együtt legyenek, mert aki kimarad, az előbb-utóbb elveszti valóságos voltát. Ezt külön gesztusokkal is nyomatékosítják. Egészen általános például, hogy egy következő gyerekeknek az előző családban maradt vagy intézetbe került gyerekek nevét adják – mint az elhaltakét a paraszti kultúrában –, s ezzel önmaguk előtt is hangsúlyozzák, hogy pótolták, mintegy behelyettesítették őket. Arra törekednek, hogy a társas formák kereteit a lehetőségekhez képest

minél teljesebben megőrizték, akár „személyi áldozatok” árán is, hisz saját maguk is egy tradicionális elemi szerep megtestesítői, amit egyedül nem, csak másokkal közösen lehet eljátszani, mégpedig szinte kizárólag szokások által irányított szabályokkal. A tér azért lehet minden bajra univerzális megoldási mód, mert a személyek a szerepeiken keresztül képesek újra és újra lehetőségekkel feltölteni, és ezáltal élővé, a számukra átélhetővé tenni.

Sose laknak be egyszerre két teret, ezért itt – a köztudattal ellentétben – ritka a kettős élet, a párhuzamos kapcsolat. A kapcsolatok sűrűn változnak ugyan, de szinte sose fordul elő, hogy egyidőben több is lenne. Amit elhagytak, azt egészen lezárják – legalábbis míg újra „föl nem töltődik” és vonzóvá nem lesz számukra –, s teljesen elszigetelik attól, amire fölcserélték. Ha nem így tennének, utánuk lopakodna mindaz, ami elől

elszöktek. Ezért az új kapcsolatokba mindig múlttalanul lépnek, hisz épp abban van a varázsuk, hogy az új kezdettel egy másik valóságban bizakodhatnak. Emögött az a mély, reménykedésből táplálkozó meggyőződés van, hogy minden csak addig érvényes, amíg éppen tart. Hogy a múltnak nincs befolyása a jelenre, s hogy ne is éreztethesse hogy van, meg kell törni a hatalmát, meg kell semmisíteni mindenestől az időt. Ennek az az ára, hogy a horizont olyan szűkre szorul össze, hogy alig terjed tovább, mint a testhatár. Mögöttük az elfelejtett és denaturált emlékekkel, előttük a valóságukat veszített és ködbe nyúló ábrándokkal, próbálják magukat meghúzni egy ideig egy-egy szél-árnyékos helyen, és aztán kezdődik az egész előlről.

Ezt a láncot önerőből megszakítani nem lehet. Csak speciális integrációs segítő szakprogramok adhatnak rá reményt, hogy bármilyen jószándék itt célba talál.

